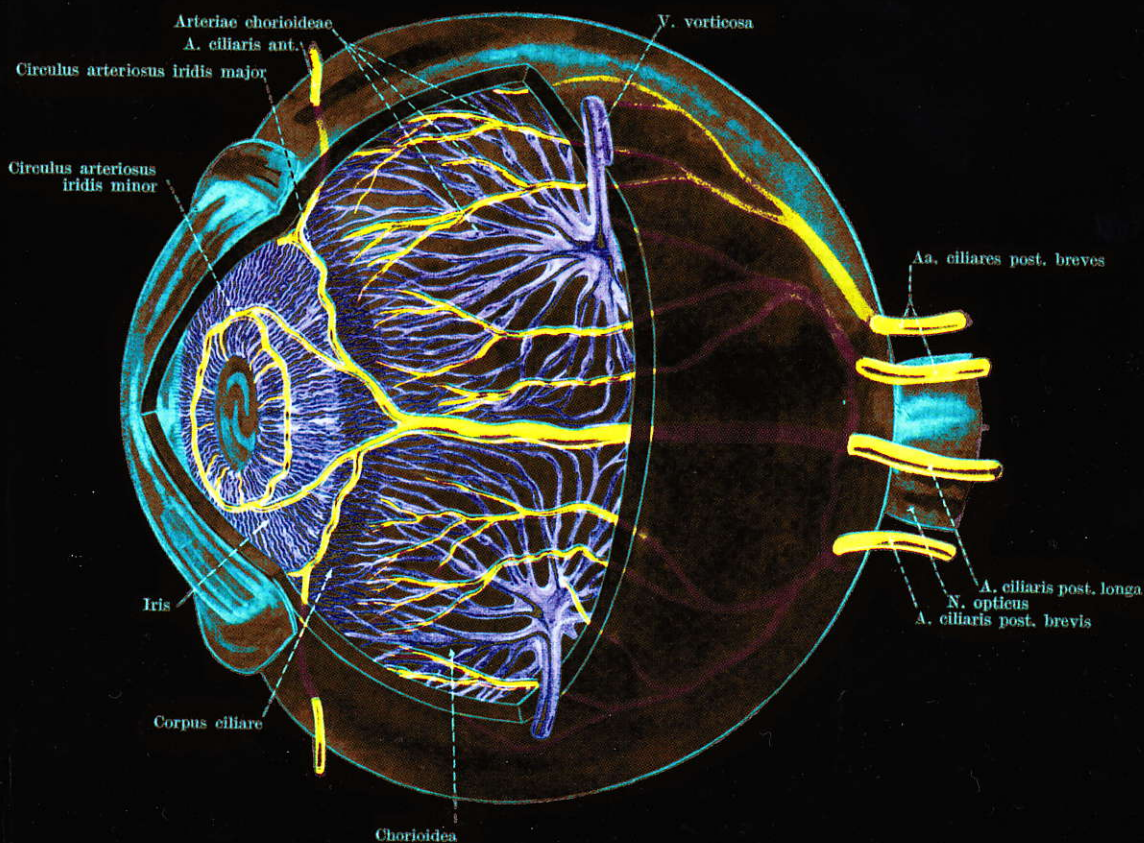

Papp Tibor

AVANTGÁRD SZEMMEL

Zadkine-tól Záborszkyig

MAGYAR MŰHELY KIADÓ

TARTALOM

NYITÓSZÓ	5
BESZÉLGETÉS OSSIP ZADKINE-NAL	19
BESZÉLGETÉS CZÓBEL BÉLÁVAL	29
A FESTŐK FESTŐJE	39
BESZÉLGETÉS PÁTKAI ERVINNEL	47
BORBÁS KLÁRA SZOBRAI	61
MULASICS LÁSZLÓ VILÁGA	67
HEINZ GAPPMAYR KIÁLLÍTÁSA ELÉ	73
A SZOBOR IDEJE Beszélgetés Harasztý Istvánnal	83
A VAN ÉS A NINCS HATÁRÁN Beszélgetés Záborszky Gáborral	107
MOLNÁR VERA KIÁLLÍTÁSA BUDÁN Gutmann Galéria, Budapest, 2003. április 9.	127
EGY MAI FOTÓS APJA ÉS NAGYAPJA TÁRSASÁGÁBAN Zaránd Gyula kiállítása a párizsi Magyar Intézetben	137
KÉPZŐMŰVÉSZETI VÁSÁR AZ EIFFEL-TORONY ÁRNYÉKÁBAN	143
A GYEREKLÁNY ÉS A FELHŐKARCOLÓK	149

Liège-i festő barátom, Georges Debatty tárta ki előttem a festészethez vezető ajtót. A hatvanas évek legelején egyetemista voltam Vallónia fővárosában, ösztöndíjas diák és hivatalosan számontartott magyar menekült, magyarságom minden erényével és hibájával együtt. Hibáim közé sorolhatom a modern művészet, a kortárs költészet, valamint az uralkodó eszmearamlatok hiányos ismeretét (ami ráadásul nem tőlem függött – ilyesmihez Magyarországon az ötvenes években nem lehetett hozzájutni), és a fejünkbe vert ókonzervatív, szocialista realista szemléletet. A festészet mellett a fagylaltosmesterségre vonatkozó ismereteimet is ő szélesítette ki, ugyanis olasz származású felesége révén egy fagylaltozó tulajdonosa volt, amely, az Outre-meuse-sziget kellős közepén, mondhatni semmitől sem távol, a város művészeinek (a szomszédság szerint szakállasainak) találkozóhelyeként vált ismertté. Öt percre laktam az üzlettől, nyáron sokat jártam oda, többnyire akkor, amikor kevés volt a vendég, mígnem 1961 nyarán vakációs diákként felvettek a nyalodába kiségitőnek (aminek bennfentes mindenesség lett a vége). Georges, a Liège-i Képzőművészeti Főiskola későbbi tanára nagyon szerette Picassót, Braque-ot, értette, kommentálta őket, akárcsak a rajztudásával szerinte mindenkit felülmúló Szalay Lajost – akinek a rajzaival egy Dél-Amerikából származó albumban találkozott –, és felhívta a figyelmemet Klee, Nolde, Munch, Klimt, Kokoschka, Moholy-Nagy oeuvre-jére is. A saját képeit csak akkor mutatta meg valakinek, kivéve egy-két meghitt barátot, közöttük engem is, amikor teljesen késznek tekintette őket. Nagy élmény volt számomra végigkísérni hajdani főiskolás barátnője portréjának (az ő szavai szerint Botticelli részeges fejű Vénuszának) festékbefoglalását. Eleinte

meglepett, milyen öntudattal beszélt a saját munkáiról, minden szava a bizonyosság pecsétje volt. Gyakori együttlétünknek köszönhetően eme bizonyosság engem is megfertőzött, ébredező poétaságomban erősített meg.

A modern művészet adta megrendülés árvízként akkor öntött el, amikor 1962–1963 telén több hónapig a párizsi Képzőművészeti Főiskola diákjaival együtt látogathattam az Assas utca egyik kertes bugyorjában (Párizsban ezek a kis összeszorított zacskó-utcák a béke igazi szigetei) a világhírű szobrász, Ossip Zadkine műtermét, ahová először Pátkai Ervin vitt el. Sovány, alacsony, barázdált bőrű, szinte szoborrá száradt, élénk szemű mester fogadott bennünket, akinek vértelen, semmilyen színű ajka, beesett arca, vaddisznós szemöldöke volt, és borzos, könnyű fehér haja úgy állt el hátul a koponyájától, mint egy kakas farka. Azon a télen műterme-műhelye (a szobrász fizikailag is sokat követelő, izmokat dolgoztató munkájához talán jobban passzol a műhely, mint a műterem) szombat délutánonként minden művészcsemete előtt nyitva állott. A műhely mellett többnyire kész, nagyméretű szobrokkal benépesített szabadtéri kertecske bújt meg, de a műhelyből is nyílt egy másik helyiség, ahol összezsúfolva várták sorsukat Ossip Zadkine kisebb-nagyobb méretű művei.

A műhelyben középen egy alacsony, kerek vaskályha állt, és szemben az ajtóval, a fal mellett egy faragott lábú öreg asztal húzódott meg, mely látszólag nem íróasztalként szolgált, dirib-darab fémlapok, faforgácsok és szerszámok heverték rajta. Lehattunk nyolcan-tízen szobrász-, festő- és egyéb növendékek, tél volt, hát igyekeztünk a kályhához minél közelebb kerülni, földön, fatönkön, rozoga széken kucorgó, többnyire fűrástól-faragástól, agyagformázástól eldurvult, duzzadt kezű, farmernadrágos ágrólszakadtak a mesebeli szobrász-apó birodalmában. A mester egy sokat megélt, szőrösre koptatott bélésű, letarolt kertekre emlékeztető, matuzsálemi karosszékben ült, miközben szép, lassú járású szavaival elmélkedett művészetről, izmusokról, különösen a kubizmusról, amely izmusnak annakidején ő is behódolt, de néhány év után otthagya, mert nem bírta a kolostori élet szigorát utánzó művészi bezártságot. Nagy hatással volt rá az afrikai néger művészet, amely felszabadította a vonalat és a formát.

Máskor az életéről mesélt: Vityebszkről, Szmolenszkről, a forradalom előtti orosz életről, az erdei szaladgálás közben felfedezett, gyúrára alkalmas

fehér színű agyagról, a gyerekként elkövetett szobrairól. Első világgá röpléséről, amikor is tizenöt évesen apja által megszervezve, de egyedül, a nyelv ismerete nélkül elment Angliába, onnan saját erejéből Párizsba. Mesélt ifjúkora fő mecénásáról: a párizsi Rodocanachi úrról, akinek egyik leszármazottja, Franciaország majdani venezuelai nagykövete a hetvenes évek végén rajtunk, *Magyar Műhely*-eseken is segített azzal, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a birtokában lévő *Un coup de dès jamais n'abolira le hasard* című vizuális Mallarmé-költemény egyik eredeti kefelevonatát, felvértezve ezáltal bennünket a kiadási jogokkal kapcsolatos (bíróági ügyé is elfajulható) támadás ellen.

De nemcsak mesélni, beszélgetni is szeretett, ennek köszönhetően amikor megtudta, hogy magyar vagyok és költő, előszedte emlékezetéből hajdani magyar ismerőseit, többek között Csáky Józsefet, a kubista szobrászt, meg az utcai padokon üldögélve szerzett két alkalmi magyar könyvkereskedő ismerősét. Többször emlegette Joseph Brummert, a szerinte zseniális magyar zsidó műkereskedőt, aki a boulevard Raspailon nyitott galériájában 1914-ben afrikai primitív szobrokat állított ki, melyek igen nagy hatással voltak Picassóra, Braque-ra meg rája is. Első New York-i kiállítását is a közben az óceán másik partjára költözött Brummernek köszönhette. Barátai között olyan neveket emlegetett, mint Survage, Delaunay, Fujita, Brâncuși, Modigliani, Archipenko, de találkozott Rodinnel, Matisse-szal is. Nagyon érzékeny kapcsolata volt az irodalommal, a klasszikussal és a modernnel egyaránt. Szavaival megerősítette bennem a különböző művészeti ágak között hidat alkotó barátság természetességét. Büszke volt arra, hogy ismerte Majakovszkijt, Apollinaire-t, Cendrars-t, Max Jacobot, Alfred Jarryt, olvasta Rimbaud-t, Lautréamont-t. Egyszer, amikor Puskinról beszélt, elszavaltam neki egy gimnazista koromból bennem ragadt verset, a *Szibériát*, oroszul. Kisült az is, hogy Jevtusenkó párizsi felolvasóestjén mind a ketten jelen voltunk. Ezek után készítettem vele egy interjút, amely az akkor Párizsban szerkesztett *Irodalmi Újságban* jelent meg.

Egy új-zélandi diákcsoport – tudván, hogy bejáratos vagyok a meseterhez – megkért, közvetítsek Zadkine és közöttük, ők ugyanis elhatározták, hogy megszegyenítik hazájuk nemzeti múzeumát – mely a modern művészettel igen mostohán bánt – azzal, hogy ők, csóró egyetemisták, egy világ-

hírű modern művésztől valamilyen művet ajándékoznak a múzeumnak. Ossip Zadkine rokonszenvezett a diákok kérésével, de ebben az esetben nem tudott rajtuk segíteni, mert olyan szerződése volt egy galériával, amely élete anyagi fedezetét biztosította, aminek következtében ő, a művész, semmit nem adhatott el, műveit csak a galérián keresztül értékesíthette. Ellenben, mondta nekem maliciózan, ajánlok én maguknak egy remek ír festőt. Kitűnő művész, és biztos vagyok benne, hogy vele meg tudnak egyezni. A jövő szombatra idehívom.

Egy hét múlva ott állt a kályha mellett egy ötven körüli, gömbölyded, kopaszodó, tiszta szívből mosolygó férfi, aki a kövérke, ízig-vérig hivatalnok-polgár Rotterdamból ismert utcai szobrát juttatta eszembe. Az öreg mester búvőkörében akkor is rokonszenvesnek tűnt volna az új jövevény, ha éppenséggel nem lett volna az. De az volt. És művész, a velejéig. Erős angol akcentusa miatt nem nagyon értettem a nevét. Valami Basil Vákoci, netán Vrakocki? Később a kedves, joviális férfi azzal állt elő, hogy a nevéből ítélve bizonyára magyar származású vagyok. Ő is az. És ezennel megértettem a nevét, azt, hogy ő a Rákóczi család leszármazottja. Nem akartam hinni a fülemnek, csak néztem, néztem a puha, optimistán mosolygós arcot, kerestem a dicsőséges fejedelemre utaló vonásokat. Angol akcentusa a fejedelmi családtól elvárhatónál lágyabbra mosta francia szavait. Látván megdöbbenésemet, kételkedő arckifejezésemet, hozzátette, hogy nagyon oldalági az ő származása, de ettől függetlenül nagyon büszke rá. Amit, már a műtermében járva, képeit nézegetve azzal láttam bizonyítottnak, hogy a műveire kerülő aláíráson a Rákóczi nevet mindig a megfelelő betűkre illesztett ékezzel tette magyar szempontból hibátlanná. Az új-zélandi diákoknak Basil Rákóczi neve nem illett bele az általuk elképzelt akcióba: kitűnő festő, de nem világhírű.

Basil Rákóczit mind a mai napig – egy-két szak-kivételtől eltekintve – nem ismeri a magyar világ. 1908-ban született Londonban, 1979-ben halt meg. Anyja, Charlotte Dobbi ír származású. Apja, a magyar gyökereire szintén büszke Ivan Rákóczi is festő volt. Basil Rákóczi művészi karrierje a harmincas években indult a Bloomsbury-kör tagjaként. Később Dublinban a White Stag Group festőcsoport egyik alapítója lett. A festészet mellett grafikákat is készített, tanított, és verseket írt angolul és franciául. Néhány versét

nekem is megmutatta. A szemlélete ezekben is modern volt, de nem hatottak rám úgy, mint a képei. Megismerkedésünk idején egy nála tíz- tizenöt évvel fiatalabb belga – szintén festő – férfivel élt együtt; a teljesség kedvéért meg kell jegyeznem, hogy ugyanakkor asztalán a fia fényképe volt látható. A párizsi Porte d'Orlean metróállomástól tízpercrenyire, Montrouge-ban lévő lakásukban, műtermben minden szombaton úgynevezett *open house*-t rendeztek, azaz ajtajuk nyitva állt bárki művész előtt. Megfordultak náluk svéd, német, ír, amerikai, olasz, angol és természetesen szép számmal francia művészek. Az öregecske ház padlásterét vörös árnyalatok uralták és a háziak által nagy becsben tartott macskák. A hosszú műteremasztalon ceruzák, szerzőszámok, könyvek, újságok heverték és színes katalógusok, valamint színes borítójú, vastag könyvek Basil Rákócziról (ami egyértelműen arra utalt, hogy Írországból jelentős művészként tartják számon) és Basil Rákóczitól. A falakon a festőpár képei és grafikai voltak láthatók. Azt hiszem, életemben itt, Rákócziéknál találkoztam először sallangmentes, egyszerű, a másik iránt érdeklődő, nyitott, barátságos művészeti nemzetköziséggel. Basil jókedélyű, kíváncsi természetű ember volt. Kerekded lényével kissé kopaszodó, jovióális polgár benyomását keltette, de ha megszólalt, a sokat próbált, a művészetének elméleti és gyakorlati bugyraiban jártas, nagy tudású elme nyilatkozott meg. Nyitott volt és jószívű.

A vendégek a műteremben földön, díványon, hokedlin ülve vagy az asztal mellett ácsorogva itták a vörösborot, majszolták az amerikai mogorót, a ropikat, és hol angolul, hol franciául adtak helyzetjelentést az országról, ahol éppen éltek. Abban az időben az általam is szerkesztett *Dialogue* című belga irodalmi és művészeti folyóirat franciaországi hivatalos megbízottja Parancs János volt, az ő címe szerepelt francia támpontként a lapon. (Én akkor éppen illegálisan tartózkodtam Franciaországban.) Basil Rákóczi *Dialogue* iránti érdeklődését látva elvittem Parancs Janót is az egyik szombati összejövetelre. A délutáni csevegés vacsorával fejeződött be egy közeli kisvendéglőben, de mi ebből pénz híján kimaradtunk.

Barátságunk pecsétjeként két grafikát kaptam Basil Rákóczitól, melyeket mind a mai napig büszkén és féltve őrzök.

Pátkai Ervinnel (akinek révén zöldfülűként a nagyok közelébe jutottam) 1958-ban ismerkedtem meg a Mabillon metróállomás mellett leledző

hatalmas egyetemi menzán, ahol magyar diákok hárman, öten, néha többen is igyekeztünk együtt letelepedni valamelyik éppen megürült asztal mellé, amelyiken tányér helyett a több rekeszre behomorított tálca üregeiből kanalaztuk, villáztuk a reszelt sárgarépat, a zöldborsóköretet, a krumplipürét meg a darabka húsokat, virsliket, és nagyokat beszélgettünk. Amikor 1961 őszén végleg átköltöztem Párizsba, úgy hozta a sors, hogy a Parancs Jánosnál, Ervin szomszédjánál eltöltött több hetes csövezés után sikerült kibérelnem ugyanazon a folyosón egy szobát, ami egyben azt is jelentette, hogy a hetedik emeleti, lift nélküli cselédszobákban hárman egymás mellett laktunk, a lépcsőtől jövet ebben a sorrendben: Papp, Parancs, Pátkai. Bizonyára a szomszédság is szerepet játszott abban, hogy igen jól összebarátkoztunk. Amikor nagyon szűkibe' voltunk a pénznek, akkor a hármónk által összedobott fillérekből a szobánkban villanyrezsón kotyvasztott rántottát, máskor egy kis rántással megbolondított kolbászoslencse-konzervet készítettem a kompániának.

Ervin nyitott volt, az arca mindig mosolygott, és ekkoriban még nem lévén műterme, a cselédszobában is szobrászkodott, kísérletezett. Először busás nyereség reményében, Megyik Jánosék példáján felbuzdulva extraformájú, színes testű gyertyákat kezdett el gyártani, azonban nehezen tudta értékesíteni a francia ízléssel csak néhány év múlva találkozó, német-osztrák hangulatot hordozó gyertya-műveket. Rengeteg viasz maradt a nyakán. Mivel a gyertyák nem keltek, más után nézett. A levegőn gyorsan keményedő, folyékony, ablaküveg vastagságúra is kiönthető műanyag felé fordult, melybe gyönyörű őszi leveleket fektetett bele, és drótvázra épített állólámpa-ernyőket készített belőle. A lámpaernyővel sem volt nagy gazdasági sikere, azonban maradt bőven a folyékony műanyagból és a korábbi viaszból is. Egyszer csak viasztömböket kezdett el készíteni, kisebbeket, nagyobbakat, melyeket felmelegített kötőtűvel vagy egyéb fémtárggyal szurkálgatott, lyukasztgatott át úgy, hogy a viasztesten belül a lyukak kommunikáltak egymással. Az így létrehozott barlangrendszer folyékony műanyaggal töltötte tele, s amikor a műanyag megkeményedett, a viaszt – aránylag alacsony hőmérsékleten – leolvasztotta. Törékeny, sötét, palaszürke, épülő katedrálisra emlékeztető, könnyű műanyag szobrok e korszakának a mérföldkövei. Rövidesen a műanyagot betonnal, a viaszt hungarocellel helyettesítve szél-

lel, vízzel, korrózióval szemben ellenállóvá tette a művet. Így indult el útjára a tömbjében, anyagában, formájában, stílusában megismételhetetlen, tipikus Pátkai-szobor története.

Még egy pár szóra a szobrászoknál maradva, Harasztý Istvánról, a mobilok nagymesteréről kell elmondanom, hogy ismeretségünk nem mindennapi körülmények között alakult barátsággá. A hetvenes évek elején, amikor művészetre fogékony költőként és Magyar Műhely-szerkesztőként először a varázslatos, huszon-egynéhány négyzetméteres alapterületű, de a négytagú családnak lakóteret, vetítőtermet, galériát (melyben telefontárcsán kijátszott számok révén ereszkedtek le a plafonról a képek) és ezer szerzővel ellátott pince-atelier-t rejtő minikastélyában meglátogattam, akkor a Kádár-rendszer éppen erejének teljében leledzett, amikor is az úgynevezett realizmustól eltérő művészeket semmiképpen nem támogatták, még csak tűrni sem nagyon tűrték, ellenben alkalmasint villámgyorsan betiltották. Harasztý István – szívélyessége folytán a barátoknak egyszerűen Édeske – sziporkázó ötleteivel, a korrallal lépést tartó, szemet-lelket gyönyörködtető mozgó szobraival, melyek a művészi élményt intellektuális játékkal is megtöltözik, nem tartozott a támogatott művészek közé, a megtűrték között is csak a fél feneke alá jutott szék. Evangéliumi türelemmel viselte sorsát, ha panaszkodott vagy lázadott, olyan áttételesen adta mondanivalóját a néző tudtára, hogy az csak némi elemzés után vált megérthetővé. Kevesen ismerték még a nevét, jólesett neki minden érdeklődés, és őszintén örült élete első díjának, a Kassák-díjnak is. A nehéz világban alakuló barátságok talán időtállóbbak a többinél, mert az erkölcsi helytállás rozsdamentesíti a lelket. Édeske megismerkedésünk óta a legjobban tisztelt művészek közé nőtte magát, de barátként megmaradt a réginek.

A magyar nagy öregek közül Czöbel Béla volt az első, akit személyesen megismertem. Azon kívül, hogy interjút készítettem vele Párizsban, nem alakult ki közöttünk kapcsolat, ennek tudható be, hogy művészként, emberként távolról látott bálványként maradt meg emlékezetemben.

Borbás Klára függő szobraival, Záborszky Gábor képeivel, a tragikusan elszakadt életű, nagyon ígéretes Mulasics László világával Hegyi Lóránt révén ismerkedtem meg az új *szenzibilitás* fogalma köré csoportosuló, többnyire fiatal művészek között. Ők a művészi szabadságot szinte

kézpénzként kezelő következő nemzedéket képviselték a velejéig konzervatív magyar világban. Tetszett frissességük, élni akarásuk, művészi elkötelezettségük. Záborszky Gábor festői pályájának máig tartó ívelését – immáron baráti közelségből nézve – igyekszem követni. Nagyon izgalmas annak a kibogarászása, hogy életművének különböző fázisaiban hogyan ötvözi a tudatost a tudatalattival a művészet katedrálisait, a múzeumként festményeket őrző prehisztorikus barlangokat mondhatni zárandokként felkereső, Budapest belvárosában felcseperedett művész, és annak a fölfedezése, hogyan jut el anyaghasználatában a földtől-sártól a papírmasszán át az aranyfüstig, mely élénksárga fényével kortalan, jelző nélküli, alighanem mennyei világot sugall. Mi más ez, ha nem optimizmus, amire igen nagy a közönségigény, de ahhoz, hogy ez kielégíthető legyen, párosulnia kellene az igénynek egy kis empátiával, egy kis szellemi nyitással és egy adag avantgárd lendülettel.

Számítógépes múltam, jelenem és jövőm terelte érdeklődésemet Molnár Vera Párizsban élő művész munkái felé. Verának is évtizedek óta munkaeszköze a számítógép. A sors úgy hozta, hogy jól megértjük egymást, alkalomadtán jókat tudunk beszélgetni a számunkra egyetlen fontos dologról, a művészetről. Ennek a szellemi közelségnek köszönhetően szinte gondolkodás nélkül igent mondtam, amikor 2003-ban felkértek, hogy nyissam meg a budapesti Gutmann Galériában Vera kiállítását, annál is inkább, mert ezáltal alkalmam adódott fölillantani a mai művészetben a számítógép szerepét.

Jelen könyvemben a felfedező utazókhöz hasonlóan igyekeztem szavakba foglalni a képzőművészettel kapcsolatos benyomásaimat: a legelkembem mindig istenként tisztelt Cézanne kiállításának megrendítő élményét, a párizsi képzőművészeti nagyvásáron látottakat, a konkrét költészet egyik legjelentősebb képviselőjének, Heinz Gappmayrnek budapesti kiállításán megnyitóként elhangzott szövegemet, a fotós Zaránd Gyula párizsi kiállítását bevezető mondataimat és befejezésül a párizsi Défense negyed becserkészése alkalmából összeszedett, művészettel kapcsolatos morzsákat.

Nem műtörténészként, hanem költőként, a tudományosság homlokszorító vaspántjai nélkül éltem meg mindazt, amiről írtam. Remélem, sikerült

láthatóvá tennem, hogy az avantgárd kíváncsiság rendületlenül, mindennemű művészet feltárt és feltáratlan földrészei felett mindig az új, mindig az ismeretlen felé húzó motorként működik bennünk.

Párizs, 2008